

Φύση και άνθρωπος

Φύση και ελληνική μυθολογία

«Στην αρχή του κόσμου κανένας δεν ήταν αυτό που φαινόταν. Κανένας και τίποτα. Έβλεπες, ας πούμε, έναν αετό; Μπορεί και να 'τανε θεός. Έβλεπες έναν ταύρο; Ίσως έκρυβε μέσα του τον Δία. Έβλεπε μια γυναίκα τον άντρα της; Δεν μπορούσε να είναι σίγουρη ότι ήταν στ' αλήθεια ο άντρας της! Ακόμη και τα δέντρα και τα νερά και οι πέτρες μπορεί να μην ήτανε δέντρα και νερά και πέτρες. Γιατί τότε οι αθάνατοι ήταν αμέτρητοι. Αμέτρητες κι οι αλήθειες που είχαν μέσα τους».

Μ. Αγγελίδου

© ANDREA BONETTI / WWF ΕΛΛΑΣ

ΘΕΟΙ, ΦΥΣΗ, ΣΥΜΠΑΝ, ΑΝΘΡΩΠΟΣ: ΕΝΑ «ΟΛΟΝ»

ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΤΟΝ 7ο ΑΙΩΝΑ Π.Χ., Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΤΟΛΜΑ ΝΑ ΑΝΑΡΩΤΗΘΕΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΝΑ ΠΕΡΑΣΕΙ ΑΠΟ ΤΟ ΜΥΘΟ ΣΤΟ ΛΟΓΟ

Κάπως έτσι έβλεπαν οι αρχαίοι Έλληνες τον κόσμο. Η φύση, με την έννοια της “natura”, της άγριας φύσης που έρχεται σε αντίθεση με το άστυ και τον πολιτισμό και όπου αξίζει να επιστρέψει ο άνθρωπος για να βρει την αληθινή του φύση, είναι γέννημα των νεότερων χρόνων. Τόσο η «natura» όσο και (πολύ περισσότερο) το «περιβάλλον» είναι έννοιες που προϋποθέτουν τον διαχωρισμό φύσης και ανθρώπου. Η μυθική σκέψη όμως είναι ολιστική. Δεν κάνει ταξινομήσεις για να «εννοήσει» τον κόσμο. Η ζωή είναι μια αδιάσπαστη συνέχεια. Θεοί, άνθρωποι και φύση είναι μια αδιάσπαστη ενότητα. Ο χρόνος είναι κυκλικός, όχι γραμμικός. Σε μυστικές και γι' αυτό άγνωστες, σε μεγάλο βαθμό σε μας, τελετές (όπως στα Ελευσίνια μυστήρια) οι πιστοί αναπαριστούν συμβολικά το πέρασμα στον Κάτω Κόσμο και την επάνοδο στη ζωή. Η Περσεφόνη ζει το μισό χρόνο κοντά στον Πλούτωνα, κάτω από τη γη, και τον άλλο μισό πάνω από τη γη και κοντά στη μητέρα της, τη Δήμητρα. Ο κυκλικός χρόνος της φύσης, γέννηση-θάνατος-αναγέννηση, αφορά το σύνολο της κοσμικής τάξης. Κι ο άνθρωπος αποτελεί μέρος αυτής της τάξης, διέπεται από τους ίδιους νόμους.

Ας διευκρινίσουμε πρώτα ότι η ελληνική μυθολογία είναι εξαιρετικά πολυσήμαντη και πολυδιάστατη και υπόκειται σε πολλαπλές ερμηνείες. Το σύντομο αυτό κείμενο, απλώς προτείνει κάποιες πολύ γενικές παρατηρήσεις και σκέψεις για την αντίληψη των Αρχαίων Ελλήνων για τη φύση όπως αυτή αναδεικνύεται μέσα από τους μύθους και τη θρησκεία τους.

Στην ελληνική μυθική σκέψη, άνθρωπος, φύση και θεοί συναποτελούν ένα σύνολο, μια κοσμική τάξη που έχει μια δομή. Η δομή αυτή περιέχει το μυστικό μιας ιερής και αιώνιας τάξης που αποκαλύπτεται ως κοσμική αρμονία. Η αρμονία αυτή πρέπει να διαφυλάσσεται. Η διατάραξη της προκαλεί την Ύβρη που επιφέρει τη Νέμεση, την τιμωρία. Έτσι ο Ερισύχθων, γόνος καλής οικογένειας από τη Θεσσαλία, εγγονός του Ποσειδώνα, όταν αποφασίζει να χτίσει το παλάτι του στο ιερό άλσος της Δήμητρας κόβοντας δέντρα και μάλιστα την ιερή δρυ (λεύκα σε άλλη παραλλαγή του μύθου), τιμωρείται σε αιώνια πείνα. Καταλήγει να πουλάει την κόρη του δούλα για να εξασφαλίσει την τροφή του και βρίσκει φρικτό τέλος τρώγοντας τις ίδιες τους τις σάρκες. Ο Φαέθων, πάλι, που επιμένει να οδηγήσει το άρμα του Ήλιου, ενώ γνωρίζει πόσο επικίνδυνο είναι, παρασύρεται από την έπαρσή του, αγνοεί τις συμβουλές για την ασφαλή οδήγηση του άρματος και καταλήγει να καεί. Ακόμη θρηνούν οι αδερφές του, οι Ηλιάδες, το χαμό του. Γιατί οι λεύκες είναι

οι μεταμορφωμένες Ηλιάδες και τα ασημοπράσινα φύλλα τους που παίζουν στον αέρα θυμίζουν πόσο γρήγορα μπορεί να περάσει κανείς από τη ζωή στο θάνατο.

Η φύση λοιπόν στην ελληνική μυθολογία είναι ιερή. Κάθε καρπός, κάθε δέντρο, κάθε ζώο αλλά και τα «αβιοτικά στοιχεία» όπως θα λέγαμε με όρους της σύγχρονης οικολογίας, το νερό, ο αέρας, το έδαφος, είναι ιερά. Στη Μινωική Κρήτη λατρεύεται η Μεγάλη Θεά, η «Πότνια Θηρών», που δαμάζει τα άγρια θηρία και κρατά στα χέρια της δυο φίδια, σύμβολα χθόνια, που συνδέουν τη ζωή με τον θάνατο. Είναι η θεά της βλάστησης. Συνδέεται με το ιερό δέντρο, το δέντρο της ζωής, που το φυλάει ένα φίδι κουλουριασμένο στον κορμό του και στα κλαδιά του φωλιάζουν ιερά πτηνά. Τη Μεγάλη Θεά υιοθετούν και οι Μυκηναίοι, αλλά ως πολεμικός λαός την κάνουν προστάτιδα και των ακροπόλεων τους. Έτσι τη βρίσκουμε προστάτιδα και της Ακρόπολης των Αθηνών. Η θεά Αθηνά, η «γλαυκώπις», με μάτια κουκουβάγιας, είναι πιθανόν η μετεξέλιξη της Μεγάλης Θεάς.

Η λατρεία των Ελλήνων μπορεί να απευθύνεται στα άστρα, στη σελήνη, στην αυγή, στη νύχτα, σε μια πηγή ή σε ένα δέντρο αλλά και σε ένα συναίσθημα, σε ένα πάθος (αιδώς, έρωσ) ή σε μια ηθική έννοια (ευνομία). Όλα δηλώνουν το Θείον...

ΤΑΞΗ ΣΤΟ ΧΑΟΣ

Η μετάβαση στο Δωδεκάθεο είναι κρίσιμης σημασίας για τη μυθική σκέψη και την αντίληψη των Ελλήνων για τον κόσμο και τη φύση. Μετά από μια περίοδο χάους που διαδέχτηκε την ένωση του Ουρανού και της Γης, με τους ουράνιους θεούς να κατασπαράζουν τα παιδιά τους ο Δίας βγαίνει νικήτης και επιβάλλει τάξη στο χάος. Αυτά ιστορεί ο Ησιόδος στη Θεογονία του.

Αξίζει να επισημανθεί, εδώ, η διαφορά σε σχέση με τις μονοθεϊστικές θρησκείες και τη δική μας σύλληψη του κόσμου: Οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων δε δημιούργησαν τον κόσμο με μια πράξη που δηλώνει την υπερ-

βατικότητα τους. Οι θεοί γεννιούνται από τον κόσμο. Οι Ολύμπιοι θεοί εμφανίζονται ταυτόχρονα με το σύμπαν. Υπάρχει, επομένως, μέρος του θείου στον κόσμο και μέρος του κοσμικού στις θεότητες.

Ο Δίας και όλοι οι θεοί επιβάλλουν το νόμο, τους κανόνες, την τάξη στα ανθρώπινα. Νομιμοποιούν, διευθετούν και προστατεύουν τη λειτουργία της πόλης-κράτους. Από την Πότνια Θηρών περνάμε στη σοφή θεά Αθηνά που είναι γεννημένη από το κεφάλι του Δία, του πατέρα των θεών, του εγγυητή της λογικής τάξης και του νόμου. Ο κεραυνός, η ελιά, η κουκουβάγια, και η δρυς είναι τα ιερά σύμ-

βολά τους, η φύση όλη είναι ιερή, αλλά καθυποτάσσεται σε ανθρωπόμορφους θεούς.

Μια φύση σε «τάξη» αφηγείται η ελληνική μυθολογία. Διέπεται από αρμονία και από τη σοφία των ανθρωπόμορφων θεών. Ο κεραυνός πέφτει κι η γη σείεται σύμφωνα με τις βουλές του Δία του Κεραύνιου και του Ποσειδώνα του Σεισίχθονα. Κι εδώ βρίσκεται μια ειδοποιός διαφορά σε σχέση με την πρωτόγονη σκέψη και με μυθολογίες άλλων λαών όπου η φύση ταυτίζεται με τη θεότητα. Ο θεός Ρα, π.χ., της Αιγύπτου είναι ο Ήλιος, ενώ ο Απόλλωνας είναι ο θεός του ήλιου, αλλά και (πολύ χαρακτηριστικό) της μουσικής και της λογικής

«Δεν πρόκειται για μια θρησκεία της φύσης: οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων δεν αποτελούσαν προσωποποιήσεις φυσικών δυνάμεων ή φαινομένων. Είναι κάτι τελείως διαφορετικό. Ο κεραυνός και οι ψηλές κορυφές δεν είναι ο Δίας. Είναι του Διός. Του Διός που είναι πέραν αυτών εφόσον τα περικλείει όλα στους κόλπους μια δύναμης που αγγίζει πραγματικότητες, όχι πλέον φυσικές, αλλά ψυχολογικές, ηθικές ή θεσμικές».

Z.Π.Βερνάν

Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΓΝΩΣΗ (ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ) ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ

Οι ελληνικοί μύθοι φέρουν μέσα τους το σπέρμα της «γνώσης» εκείνης που η φιλοσοφία θα παραλάβει για να αναδείξει σε αντικείμενό της.

Μεταβαίνουμε λοιπόν σε μια φύση που δεν είναι πια μαγική και παντοδύναμη. Διέπεται από τη σοφία των ανθρωπόμορφων θεών. Αυτό είναι κρίσιμης σημασίας για τη σχέση ανθρώπου και φύσης. Από τη στιγμή που η φύση δεν είναι θεός, μπορεί να γίνει αντικείμενο μελέτης. Δεν είναι τυχαίο που στην Ελλάδα για πρώτη φορά (τον 7ο αι.π.Χ. με τους Προσωκρατικούς φιλόσοφους) ο άνθρωπος τολμά να αναρωτηθεί για την αρχή του κόσμου και να περάσει από τον μύθο στον λόγο. Τρεις αιώνες αργότερα, ο Αριστοτέλης θα επιχειρήσει την πρώτη ταξινόμηση ζώων και φυτών. Είναι η ελληνική μυθολογία και θρησκεία, όμως, που ανέδειξαν τον άνθρωπο και τις δυνατότητές του ως υπέρτατη αξία, που επέτρεψαν το πέρασμα από το μύθο στο λόγο.

«Δρυς» η πολύσημη.

Η δρυς είναι το ιερό δέντρο του Δία επειδή πλήττεται συχνά από τον κεραυνό. Από το θρόισμα των φύλλων της δινόταν ο χρησμός στο μαντείο της Δωδώνης. Ο δρυοκόλαπτης που κτυπά τη δρυ είναι επίσης σύμβολο

Από τη στιγμή που ο άνθρωπος καθίσταται ικανός να κατανοήσει τη φύση και τους νόμους της, μπορεί και να την κατακτήσει με τα μέσα που του χαρίζει η πρόοδος του υλικού πολιτισμού. Δε λείπουν άλλωστε οι μαρτυρίες για ανεξέλεγκτη υλοτομία και καταστροφές δασών στην αρχαία Ελλάδα. Χιλιάδες χρόνια αργότερα, η Επιστημονική και η Βιομηχανική Επανάσταση θα οπλίσουν με θεωρητικά και πρακτικά εργαλεία τον άνθρωπο για να κατακτήσει τη φύση. Απόηχοι της μαγικής σκέψης και της θέασης της φύσης ως ιερής απαντούν στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό ως την εποχή της αστικοποίησης της ελληνικής υπαίθρου. Τα μαγικά βοτάνια, οι Αγγελούδες των πηγών, οι δράκοι των λιμνών και καλλικαντζαράκια που ροκανίζουν το δέντρο του κόσμου πέθαναν. Η αναζήτηση νέων ισορροπιών στη σχέση φύσης και ανθρώπου περνάει μέσα από την λογική, την επιστήμη, την τεχνολογία και το σύστημα αξιών μας.

του Δία, γι αυτό και μπορεί να είναι πατέρας θεϊκών διδύμων. Πράγματι ο βασιλιάς της Ελευσίνας Κελεός (που το όνομά του σημαίνει δρυοκόλαπτης) είναι πατέρας διδύμων, του Ιάσου και του Τριπτόλεμου. Ο

πρώτος ενώνεται με τη Δήμητρα σε οργωμένο χωράφι κι ο δεύτερος διδάσκεται από τη θεά τη γνώση της γεωργίας.

Η Δρυόπη, πάλι, κόρη του Δρύοπος (δρύοψ είναι ένα μικρό πουλί σα δρυοκολάπτης) έπαιζε με τις δενδρονύμφες Αμαδρυάδες στην Οίτη. Ο Απόλλωνας μεταμορφωμένος σε χελώνα τις άφησε να παίζουν μαζί

του ώσπου τον πήρε στην αγκαλιά της η Δρυόπη. Ο θεός τότε μεταμορφώθηκε σε φίδι, οι Αμαδρυάδες έφυγαν τρομαγμένες, κι ο Απόλλωνας ενώθηκε με τη Δρυόπη. Ύστερα από αυτό η Δρυόπη δεν μπορούσε να παραμείνει κοινή θνητή. Έγινε κι αυτή μια δενδρονύμφη.

Πηγές:

Βερνάν, Ζ.Π. 2000. Μύθος και θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα, Σμίλη.

Γιούργος, Κ. επιμ. 2003. Φύση-μύθος-άνθρωπος. Μυθολογικά του Δέντρου, Επτά ημέρες, Καθημερινή, 30-11-2003.

Hughes, D.J. 1996. Pan's Travail: Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans, The Johns Hopkins University Press

Κακριδής, Ι. 1987. Ελληνική μυθολογία, Εκδοτική Αθηνών.

Μπάουμαν Ε. 1993. Η ελληνική χλωρίδα στο μύθο, στην τέχνη, στη λογοτεχνία, Ελληνική Εταιρία Προστασίας της Φύσης

Παπαγγελή, Θ. 2009. Σώματα που άλλαξαν τη θωριά τους. Διαδρομές στις Μεταμορφώσεις του Οβιδίου, Αθήνα: Gutenberg

WWF Ελλάς 1995. Ανθολογία κειμένων ελληνικής λογοτεχνίας για τα μεσογειακά δάση.

WWF Ελλάς, Ιανουάριος 2012

Περισσότερες πληροφορίες:

Ελένη Σβορώνου:

Υπεύθυνη Δράσεων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

210 3314893

e.svoronou@wwf.gr